

HAGYOMÁNY

Bandázás Sióagárdon

A faluban élő emberek összetartó ereje a közösség, ezt meghatározza az azonos életmód, az anyagi javak előállításának módja, a paraszti gazdálkodás. A létező vagyoni különbségek ellenére a családi birtokokon élő embereket összefogja a nemzedékek hosszú során át kialakult szokásrend. A faluközösség többé-kevésbé zárt rendet alkot, néha annyira, hogy lakói más településekkel szinte csak formális kapcsolatot tartanak. Ebből adódóan a falvakban kialakult kultúra sajátos színeket mutat. A több települést magába foglaló földrajzi vagy etnikai csoportok – például a Palóc vidék vagy a Sárköz – falvai között az etnikai jelleget kifejező azonosságok mellett kimutathatók az egyes falvakra jellemző sajátosságok. Elvértve, de akad a magyar nyelvterületen olyan falu, amely egymagában képvisel egy etnikumot, ilyen az én szülőfalum, Sióagárd.

Az elsődleges közösség a család, amely természetesen több generációs. Működése, egész élete a nemzedékeken át kialakult racionális munkamegosztáson alapul. Az összehangoltság alapja az évszakok változása során egymást követő tennivalók rendje és az ezzel folyamatos összhangban lévő szokások. A családnál tágabb közösség a rokonság, melynek összetartozása az ünnepek megtartásában és a nagyobb, főleg a betakarítással kapcsolatos munkák közös végzésében nyilvánul meg. Ennél valamivel lazább összetartozás a komaság. Katolikus vallású falvakban van „körösztvízről való” meg bérmaszomság, amely nem vérszerinti kapcsolat alapján jön létre, de egész életre szóló összetartozás. Ennek főleg az ünnepek megtartásában van szerepe. Összetartanak az egy utcában lakók, az egy fonóházba járók, akik a mindennapi élet folyamán kisebb-nagyobb dolgokban kisegítik egymást.

A fent említett közösségeken túl van egy közösségi forma, amely természetesen a szokásrend alapján, de spontán szerveződés útján jön létre. Kezdeté még a gyerekkorra tehető és a szó szoros értelmében a siring tart. Ez a *banda*.

A falusi közösségben felnövő gyermeket minden és mindenki neveli. Az élete csupa tanulás. Attól a pillanattól, hogy világra nyitotta a szemét, gyűjti az ismereteket, raktározza el folyamatosan a tapasztalatokat és közben beleerősödik a családi munkamegosztásba. Gyorsan elérkezik az idő, amikor munkát biznak rá. Először a libákat őrizheti, aztán tehenet legeltethet, majd a lovak mögött a kocsideszkára ülve megfoghatja a hajtószárat. Ahogy lábrakap és kinyílik előtte az utcaajtó, más gyerekekkel találkozik, az egy utcában lakó más-más korú gyerekek játszótársak lesznek, alkalmi közösségben élnek. Aztán elérkezik az idő, amikor a gyereket beültetik az iskolapadba. A falu azonos korú gyerekeit, mint mozaikcsoportokat rakják egymás mellé, létrehozva a család után egy második közösséget. Játék és munka teremti meg az összetartozást, de az iskola befejezésével a szálak meglazulnak, idővel elszakadnak.

Amikor a gyerek a tizenkettedik éve felé közeledik, rányílik a szeme a világra. Ez idő tájt alakul ki a banda. Az azonos évben született, egy iskolai osztályba járók spontánul is szervezkedni kezdenek, de a szülők, nagyszülők tudatosan is terelgetik a gyerekeket egymás felé. Többször is elmondják a gyerekeknek, hogy kik az ő pajtásai és megszervezik az első közös együttléteket. Szokás szerint az első ilyen alkalom a húshagyó, azaz a farsang. Magam is így emlékszem, hogy farsang vasárnapján az egyik pajtás házában igazgattak össze bennünket a szülők. Marhapörköltet ettünk, és ez az első közös ebéd volt jelképes kovásza az összetartozásnak. Ettől kezdve vasárnap délutánonként együtt töltötte az időt a banda. Noha természetesen érződtek a vagyoni különbségek, a kialakult bandába szegény és gazdag egyformán beletartozott. Az első időben még a játék, ami közös, de idővel, ahogy belenőnek a paraszti munka mindennapjaiba, kialakul a közös munkavégzés szokása. Az ami a formálódó közösséget igazán összetartja, a lányokhoz való közeledés. A legények bandája csak fél alakulat a lányok nélkül. A lányokat is a szülők igazgatják össze és szokás szerint a két évvel idősebb legényekhez csatlakoztatják. A legény és leánybanda viszonylag zárt közösséget alkot. Más korosztályból valót nem fogadnak be.

A bandázás ideje kezdetben csak vasárnap délután, a litánia befejezése és az estéli harangszó közötti idő. A lányok „lányokhó” mennek. A helyszín a templom és a „hősiszobor” közötti tér, ahol minden leánybanda elfoglalja a maga helyét. Kezdetben csak játszanak, de látva a nagyobbakat, az alakuló leány-

banda is gyorsan megtanul karikázni. A karikázó archaikus körtánc, amit a lányok énekszóra járnak. Lassú és gyors részre tagolódik. Az 1950-es években még felemelő látvány volt, amikor vasárnap délután a gyönyörű népviseletben egyszerre, egymástól alig 20-30 méter távolságra, három, nemritkán négy karikában szólt a nóta. Természetesen ide érkeztek a legények is. A legfiatalabbak valakinek a házánál gyülekeztek, a nagyobbak a kocsmában hangolták magukat. Megérkezés után bekapcsolódtak a lányok játékába, be-beállva a lányok karikájába, hogy azt szétszakítsák. A bandázásnak ez a formája hivatalos lehetőség volt az ismerkedésre, a barátkozásra és természetesen az udvarlásra is. Itt szövődtek a szerelmek, melyekből néha még házasság is lett. Azért csak néha, mert a házasságkötést a paraszti világban főképpen a „föld a földhöz” szemlélet irányította.

A gyerekeknek alkalmi táncmulatságot is szerveztek, ahol nagyobb testvérek vagy felnőttek segítettek megtanulni a táncolást. Ez az együttlét kiváló lehetőség volt arra is, hogy a gyerekek gyakorolva megtanulják a magatartásformákat, amelyeknek íratlan, de szigorú szabályai voltak és a közösség megkövetelte azok betartását. Eljött az ideje, hogy az erősödő közösség önálló bandaként jelenhetett meg a bálban. Minden lánybanda külön karikában várta a zene megszólalását, a legények az ivóban hangolódtak a táncra. A legények általában a hozzájuk tartozó lányokat táncoltatták, természetesen akadt kivétel is.

Őszől tavaszig a lányok valakinek a házánál gyűltek össze vasárnap délután, a legények ott keresték fel őket. Télen a legények ablakra mentek. Ott ahol a fonóházban bandabeli lány is volt, rendszeresen megjelentek az ablak alatt. Hangoskodtak, jobb esetben énekeltek, de nem volt ritka, hogy kisebb-nagyobb csinytevéseket követtek el. Bemenni nem szoktak, legfeljebb csak az a legény, akinek gyűrűs menyasszonya volt a fonóházban. A gazdának ilyen alkalommal illett kitenni egy üveg bort a küszöbre.

Minden banda életének jelentős eseménye volt a szüreti bál. A házasodáshoz korban legközelebb álló banda joga volt a szüreti mulatság megrendezése, de volt olyan év, hogy három banda is rendezett szüreti bált. Maguk közül választottak bírót, bírónét, jegyzőt, jegyzőnét. A legények bandabeli lányokat hívtak csöszlányoknak. Megmutatták magukat az egész falunak, a bál bevételével maguk gazdálkodtak.

Legénybanda az 1930-as években

A bandázás leglátványosabb megmutatkozása a farsang és a lakodalom. A lakodalomban a menyasszony pajtásai és a vőlegény bandája látványos módon mutatja meg összetartozását. Erre nemcsak a legényeknek van lehetősége, mert az örömapa bandájának külön szobában szoktak teríteni, ahol ők koruknak megfelelő méltósággal szoktak mulatozni. A farsangolás még kamaszkorban elkezdődik és évente ismétlődve szinte kihalásig tart. A legények farsang vasárnapjának reggelén hangos nótaszóval járkák végig a falut, minden lányos házat felkeresnek és begyűjtik az egész évben való táncoltatás adóját, ami rendszerint egy tyúk, jobb esetben kakas. A házasmemberek is farsangolnak, a férfiak külön, de egyik nap a feleségekkel együtt is mulatnak. A férfiak bandája a házasság után is együtt marad, de a lánybanda felbomlik, mert nem törvényszerű bandabeli lányt venni el feleségül. Az asszonyok a férfiak bandájához csatlakoznak.

A banda összetartozásának csak az egyik formája a mulatozás. A paraszti gazdálkodásban a munka dandárját a család végzi el, vagy nagyobb gazdaságokban fizetett napszámosok. De sok olyan munka van, amit közösségekben szokás elvégezni. Ilyen például a kaszálás, a szénagyűjtés, szénahordás, a takarodás, vagy a szüret. Ebben az egy bandába tartozó legények kisegítik egymást, nem is kell hívni a segítséget, az összedolgozás iratlan szabályok szerint szerveződik. Vagy ilyen a házépítés, amely egyszer-egyszer fordul elő az ember életében, de akkor hivatlanul is ott vannak a pajtások, ha szükséges, akkor még a feleségek is.

Az összetartozást nem koptatja az idő múlása. Pajtásnak szólítják egymást még nagypapa korokban is, és ha közülük valakit kiszólítanak az árnyékvilágból, az élők ássák meg az eltávozott sírját és vállukra véve viszik a Szent Mihály lovára tett koporsót.

A XX. század derekától kezdve drasztikus változások indultak meg a világon. A változást jól példázza az én bandám. 1948-ban ettük azt a bizonyos marhapörköltet, de nem sokáig pajtáskodtunk együtt. 1951-ben fejeztük be az általános iskolát és mert adódott az alkalom, a korosztályos társak közül többen középiskolába mentünk. Még hagyományos módon kezdtünk legénykedni, de hamarosan megtörtént a szakadás. Kialakult a diákbanda, tagjai fokozatosan kiszakadtak a hagyományos paraszti életből. Nem volt dolgunk a szántás-vetés, összetartó erőként kiesett életünkéből a fizikai együttdolgozás. Nap mint nap együtt utaztunk az autóbuszon, azonos feladataink, azonos gondjaink voltak, de már nem pajtások, hanem inkább haverok voltunk. Másként jártunk a lányok után, mint elődeink tették. Érettségi után pedig szétszéledtünk az ország más-más főiskolájára, egyetemére. Hogy azért ez is közösség volt, az bizonyítja, hogy túl a hetvenen egyszer összetalálkoztunk, szinte mindenki eljött, aki még él, és a beszélgetések odaig vezettek vissza, amikor még a hősi szobor tövében karikáztak a lányaink.

A paraszti gazdálkodás megszűntetésével kikoptak az életünkéből azok a szokásformák, amelyek meghatározták a faluban élő emberek életét. Felbomlottak a hagyományos közösségek, már nincs bandázás sem szórakozásban, sem a munkavégzésben. Szegényebbek lettünk. Természetesen vannak most is baráti közösségek, de azok már nem a régi alapon, nem a régi tartalommal szerveződnek.

Szabadi Mihály

Értékes néprajzi gyűjtemények Székelyudvarhely környékén

2011 gyönyörű októberi őszén részt vehettem az Udvarhelyszéki Népművészek Egyesületének a környék tájházait látogató tanulmányútján, s az ott szerzett tapasztalatokat és megfogant gondolatokat igyekszem összefoglalni. A felkeresett létesítmények természetesen nem mindegyike felel meg egyértelműen a „tájház” kategória szakmai feltételeinek,¹ de a mindennapi szóhasználatban tájházaknak nevezik és tekintik őket, függetlenül attól, hogy jellegzetesen paraszti környezetben, a táji építészeti képviselő épületben rendezték be, vagy éppenséggel vendégházként is működő iskolapadláson, netán eredetileg jegyzőlakásnak készült helyen. És mivel itt, a Székelyföld kellős közepén is – bár nem számbeli,

¹ A tájházak vagy falumúzeumok olyan szabadtéri néprajzi gyűjtemények, amelyek a helyben összegyűjtött és megőrzött tárgyakkal az adott település vagy tájegység hagyományos tárgyi kultúráját reprezentálják, a népi építészeti szempontjából jelentős (esetleg népi műemlékeknek minősített) épületekben berendezett lakásbelsőket, olykor a műhelyeket, a gazdasági épületeket vagy a kezdetlegesebb ipari létesítményeket mutatják be. Ezek a gyűjtemények az utóbbi évtizedekben a hagyományápolás, valamint a falusi turizmus kedvelt színhelyei.

Tájház a Székelyudvarhely melletti Máréfalván (Balázs Ödön felvétele)

de közjogi – kisebbségben él a magyarság, ezek a „tájházak” közművelődési és tudományos szerepük mellett a nemzeti identitásnak, megmaradásnak is fontos örhelyei.

Szám szerint öt és fél tájházat látogattam meg, a Máréfalván, Kápolnásfaluban, Szentegyházán és Lövétén lévő, továbbá Homoródalmáson azt a „félkész tájházat”, ami még „csak” az épület önkormányzat általi megvásárlásnál tart, de mert sokszor ez a legnehezebb lépés, akár félsikernek is tekinthetjük. Mindegyik tájház más és más szempontból érdekes és tanulságos, s bár igazán nem az elnevezés a fontos, szívem szerint – talán a kifejezés hangulata miatt – inkább falumúzeumnak nevezném őket.

A látottak közül talán a havasalji *Maréfalván* látott valósítja meg legteljesebb mértékben az effajta létesítmények lehetséges funkcióit: az állandó tárgybemutatót, az időszaki kiállításokat és a többé-kevésbé rendszeres kézműves foglalkozásokat. Az autentikus tárgyak, az archív fotók a kiállított anyag hitelességét sugallja, s mindezt kiegészül az intézményhez kapcsolódó KÖLIK Hagyományörző Művelődési Egyesület által kiadott, többcélú (néprajzi módszertani, honismereti, kiállítási útmutató, krónika) szép kiállítású füzet sorozattal. Ezek a füzetek jól mutatják, hogy nem üres beszéd a tájház szellemi mindenesége, a kiállítások szervezője s a kézművestáborok lelke, a máréfalvi székelykapuk szellemi örökségét kutató és sorsukat is szíven viselő *Kovács Piroska* tanárnő szándéka: olyan tájházat szeretne, amelyben élethelyzetek láthatók, s „minden olyan, mintha élő lenne”.

Kápolnásfalu tájházában a hozzáértő tekintet megláthatja az ígéretes kincseket, amelyekből a helység-gondok kedvezőbb alakulása esetén – mint a bábból a pillangó – létrejöhet egy minden tekintetben értékes anyagot méltó környezetben bemutató helytörténeti gyűjtemény.

Nem először jártam *Szentegyháza* Gyermekfilharmonia együttesének is otthont adó, a Homoród-mente zenei életének központját jelentő, de idegenforgalmi célokat is szolgáló iskolakomplexumban, ahol a világhírű gyermek ének- és zenekar hangversenyei éppúgy helyet kapnak, mint a táj történetét és népiéletét illusztráló, dokumentáló tárgyak, fényképek és más képzőművészeti alkotások, melyek mind egyikének megvan a maga meseje, egyedi története, személyes varázsa. Ami elsősorban az intézménynek rangot és patinát adó Haáz Sándor zenetanár képletes és valóságos karmesteri pálcája nyomán elevenedik meg, s hogy maradandó élményt minden látogatóban. Világos, hogy itt a hangok világa a meghatározó, s a gyűjtemény tárgyai ehhez szolgáltatnak visszafogott, de értékes keretet.

Lövete tájházának otthont adó épület, a két Homoród-mente népi építészeti stílusát magán viselő lakóház, mondhatnánk valóságos kis kúria. A tájházban kiállított tárgyak anyaga két gyűjteményből származik: az egyik a néhai Tornay Gergely esperes hagyatéka, a másik pedig a helyi Székely Mózes Általános Iskolai gyűjteménye. A tisztaszobában vetett ágyat láthatunk, szedetttes párnafejekkel, igen szép festett bútorokkal – a legrégebbi az 1840-es évekből való. A tájház egyik termében kézműves-foglalkozásokat is tartanak választható tantárgyként, itt Ádám Gyula fotókiállítása látható Lövete népi építészetéről.

Ennyi érték és szépség bőven elegendő lett volna egy amúgy is kurta őszi napra. Nekem azonban baráti szálak révén módom volt másnap ellátogatnom a Lövétével szomszédos *Homoróaldalmás* leendő tájházába is. Nemrég vásárolta meg az önkormányzat az épületet, s bár egyelőre meglehetősen leromlott állapotú, szép tervekkel hallottam helyreállítására és berendezésére. Az egyik mennyezetgerendába vésett 1645-ös évszám mutatja, hogy a háznak legalábbis ez a darabja a XVII. századból való.

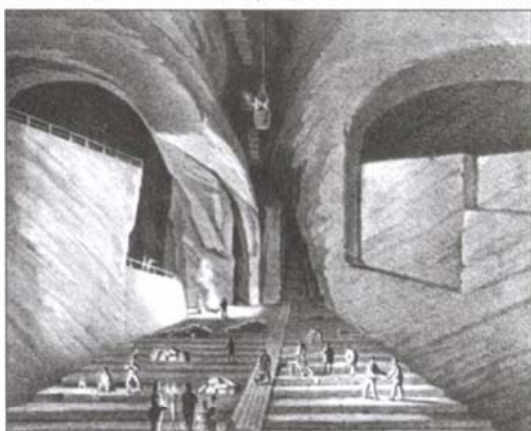
Sokféle tanulsággal szolgáltak a tájházuk különböző állapotát és műfaját képviselő települések. A legfontosabb talán az, hogy rendkívül nagy elszántságra, leleményességre és számottevő kompromisszumkészségre van szükség ahhoz, hogy egy-egy székely közösség a különböző adottságok és az eltérő lehetőségek között tájházat, falumúzeumot hozzon létre és tartson fenn. A tökéletességre kell törekedni, de nem mindenáron. Széchenyi István mondta volt a XIX. század első felében: *örültség semmit sem tennünk, ha mindent nem tehetünk*. Ez a bölcs gondolat jutott eszembe, mikor a máréfalvi Kovács Piroska kimondta: *„Tudjuk, hogy mi volna való az első házba, de a múzeum lehetőségeihez kell igazodnunk”*. Mindnyájan tudjuk, hogy ezek a többé-kevésbé bizonytalan egzisztenciájú helyi gyűjtemények mennyire személyfüggők, sorsuk közvetlenül az ott dolgozó személy helyi hierarchiában betöltött szerepétől, állásának, kapcsolatrendszerének, s – mondjuk ki – egészségi állapotának biztonságától függ, ezért nagyon fontos olyan leltár készítése, ami tetelesen felsorolja a tárgyakat, lehetőleg formájának, leltárhelyének, használatának pontos leírásával. Ennek természetesen ki kell terjednie a gyűjtemény „lát-hatatlan” – raktáron lévő – részére is.

Mert a falumúzeumot vagy tájházat nem elég egy szerencsés pillanatban, kedvező csillagzat alatt végrehajtott rohammal létrehozni, azt működtetni is kell – lehetőleg életszerűen –, vagyis az adott kereteket valamilyen élettel kell megtölteni. Úgy, ahogyan azt a Székelyudvarhely környéki tájházakba látogatva – eredmény vagy törekvés formájában – láthattuk.

Halász Péter

Sóbányászati ősi dal

Máramaros megye évszázadokon át a sóbányászatáról volt híres és ismert. Erről olvashatunk Pesty Frigyes 1864. évi máramarosi helynévtárában is, mely a következő sóbányászati központokat említi: Aknasuhatag (Ocna Șuhatag), Aknaszlatina (Szolotvina), Rónaszék (Coștini). Ma két falu Romániában, egy pedig Ukrajnában van. A leírás tartalmazza a működő, az ideiglenesen szünetelő és a használaton kívüli sóbányákat is, mint Aknasuhatagon: Adalbert-akna, Albert-akna, Erzsébet-akna, Gábor-akna, Hojpa-akna vagy Striga-akna, János-akna, Mihályi-akna (Mihályi aknája), Péter-Pál-akna (kútakna); Aknaszlatinán: Alberti-akna, Krisztina-akna, Kunigunda- vagy Kinga-akna, Ferenci-akna, Josephi-akna, Ludovika-akna, Nikolaj- (később: Miklós-) akna; Rónaszéken: Antal-akna, Apafi-akna, Ferenc-akna, Ferdinánd-akna, Keresztelő János-akna, Kuruc-akna, Mária-akna, II. József-akna, Miklós-akna, Rákóczi-akna, Szentháromság-akna, Terézia-akna, Víz-akna. Eléggé egysíkú a névadás: többnyire az uralkodóház tagjait vagy vallási indíttatású neveket találunk itt, eset-

A Kinga-sóakna 1853-ban

leg a sóakna megnyitójának a nevét. Az elnevezések utalhatnak a munkálatok megkezdésének az idejére is.

Legrészletesebb leírást Szabados József Aknaszlatina jegyzője adja. Beszámol a sóbányászok mindennapi életéről, a kibányászott só különböző fajtáiról, stb. Megemlíti, hogy a Nikolaj- (Miklós-) akna mélysége 60 öl, azaz több mint száz méter és itt volt Ferenc József sópiramisa. Egy vers is született a sóvágók életéről, munkájáról (ezt választottam címül), mely képet adhat az 1864. és az azt megelőző évtizedek, talán évszázadok nem éppen könnyű sóbányászatáról.

Mivel a versben vannak olyan, többnyire szakszavak is, amelyek ma már nem vagy csak kevesek által ismertek, célszerűnek látszik, hogy megadjam a jelentésüket, mert csak így válik érthetővé az egész szöveg: Schacht=sóakna, ferst=mennyezet, Verhau=vágtér, pászmás erek=olyan erek, amelyek a nagy esőzések után megtelnek vízzel, stoll=bányamenet, stét=tartós, állandó. A versben természetesen több helyesírási hiba is akadt, ezeket kijavítottam, a népi kifejezéseket, mondatfűzést pedig megtartottam.

*Ott mélyen a sötét helyek közt
légy velünk szerencse, légy mivelünk,
ha parlagos földekbe levert Schachtok közt
az iszonyatos mélységbe lépünk,
hol szörnyű halálnak ki-ki veti ki,
csak az Isten vezérli és mentheti ki.
Éjjel után alig hogy hármát ütött,
a kolomp kongása dolgra hivat,
a csákányt stétre vesszük s az ütőt,
s folytatni megyünk kicsi dolgainkat,
öt pislogó gyertyavilágunk után
az aknába ereszkedünk egymás után.
Sorsunkat a végzés határozta ott,
hol mindenünnen rettegésbe vagyunk,
hol a napfény még soha bé nem hatott,
csak örökös éj sötétségben lakunk,
hol sokezer szegletekből a halál
integet – s keservesen öl, ha talál.
A fers alatt nyílt meg az akna üreg,
a kimunkált iszonyú Verhaukkal,
hosszába keresztbe a pászmás erek
mindenütt felvágva kinyílt stollokkal,
több munka keservesebb nincsen ennél,
a szegény sóvágó izzadva így él.
Teremtő nagy Isten, légy vezetőnk,
kit mélyen a föld alatt is imádunk,
hogy a szörnyű haláltól légy őrizőnk,
Fejedelmünknek életét hosszabbítsd,
mi magyar hazánkkal együtt boldogítsd.*

A vers, mely az 1700-as években keletkezhetett, nem tartozik a népköltészetünk kiemelkedő darabjai közé. Már az a tény is, hogy versbe szedte az ismeretlen költő a sóbányászat mindennapjait, dicséretes teljesítmény. Ráadásul hasonló nincs is az irodalmunkban. Talán azt is megkockáztathatom, hogy ez a vers is lehetett a mai Bányász himnusz egyik őse.

Mizser Lajos